

Isaac Olsens kopibok

– en kilde til tidlig misjon i Finnmark

**Randi Hege Skjelmo
og Liv Helene Willumsen**

*Randi Hege Skjelmo, født 1959, førsteamanuensis i pedagogikk ved UiT – Universitetet i Tromsø. Hun har doktorgrad fra samme sted med avhandlingen *Endringer i norsk allmennlærerutdanning – mot en sterkere enhetlighet* (2007). De senere år har Skjelmo arbeidet med utdanningshistorie for perioden 1700–1830, blant annet i forskningsprosjektet «Oppstart av lærerutdanning i nordområdene». Et omfattende kildemateriale er samlet inn fra nordiske arkiver sammen med professor i historie Liv Helene Willumsen og ligger til grunn for en rekke nyere publikasjoner knyttet til tidlig utdanning og misjon. E-mail: randi.skjelmo@uit.no.*

Liv Helene Willumsen, født 1948, professor i historie, UiT – Universitetet i Tromsø. Hun har doktorgrad i historie om trolldomsprosessene i Finnmark og Skottland på 1600-tallet (2008). Willumsen har skrevet tekstene til minnetavlene på Steilneset minnested i Vardø, minnested over ofrene for trolldomsprosessene i Finnmark. Hun har også doktorgrad i litteratur om forfatteren Regine Normann (2003). De siste årene har hun dessuten forsket på tidlig utdanningshistorie. E-mail: liv.willumsen@uit.no. Hjemmeside www.livhelenewillumsen.no.

Abstract

44

The article «Isaac Olsen's copy book – a source to the early mission in Finnmark, Northern Norway» deals with the contents of a hand-written copy book by the teacher and preacher Isaac Olsen during the period 1703–1717. Isaac Olsen was a Norwegian who came to Finnmark just after 1700 and travelled among the Sami people, teaching them in their home villages. Isaac Olsen learned the Sami language orally and in written form shortly after he came to Finnmark, and he taught the Sami people in their mother tongue. Isaac Olsen met Thomas von Westen in 1716, when von Westen was on his first trip to Finnmark, and Olsen went back to Trondheim together with von Westen in the summer of 1716. Isaac Olsen became an important co-operator when it came to the early mission in Finnmark. He worked at Thomas von Westen's teaching institution in Trondheim from 1716 until 1718. After that, he was called to Copenhagen by the Mission College [Missionskollegiet]. There he worked with translations of religious texts into the Sami language, as well as informing the Mission College about the condition of the Sami people in Finnmark.

Nøkkelord: Isaac Olsens kopibok – Tidlig misjon – Finnmark – 1700-tallet – Samisk – Trosoppfatning – Kulturuttrykk

Den tidlige misjon i Finnmark er vanligvis forbundet med Thomas von Westens navn. Imidlertid hadde han en forløper, Isaac Olsen. Han var omreisende lærer og forkynner i de områdene der Thomas von Westen senere skulle ha sitt virke. Isaac Olsen etterlot seg en håndskrevet kopibok på nærmere 1000 sider, som befinner seg på Kulturhistorisk Museum i Oslo. Kun deler av denne kopiboken har vært publisert i trykt form. Artikkelforfatterne har studert og transkribert store deler av kopiboken. Denne boken er en samling av ulike typer tekster; de fleste forfattet av Isaac Olsen selv, men noen nedtegnet av offentlige embetsmenn. Dessuten inneholder kopiboken en del religiøse tekster samt nedskrevne tekster fra populærkulturen. Denne artikkelen vil gi en oversikt over innholdet i hele Isaac Olsens kopibok og dermed bringe frem mye stoff om forløpet til von Westens misjonsarbeid i Finnmark som hittil ikke er kjent. Kopiboken er blitt nedtegnet i perioden 1703–1717 og representerer dermed en periode innen tidlig misjonsvirksomhet som er lite belyst i vårt land.

Isaac Olsen

Isaac Olsen var født ca. 1680 og var elev ved Katedralskolen i Trondheim. Han kom like etter 1700 til Finnmark som lærer hos prest og prost Trude Nitter i Kjelvik på Magerøya. På denne tiden var det ingen utdanningsinstitusjoner i det nordlige Norge som kunne utdanne ungdommer. Formell utdanning ble regnet som et gode som kun var forbeholdt embetsstandens sønner. En privatlærers ansvar var å forberede ungdom til å avlegge en privatisteksamen ved en katedralskole. På denne tiden var det fire katedralskoler i Norge, Kristiania, Kristiansand, Bergen og Trondheim. Den nordligste befant seg i Trondheim. Isaac Olsens kopibok er påbegynt etter at han kom til Finnmark, da han i boken bruker uttrykket «her» med betydningen Finnmark.

I 1708 fikk Isaac Olsen en instruks fra biskopen i Nidaros om å være lærer i Øst-Finnmark. Han foretok omfattende reiser som lærer blant den samiske befolkning i Øst-Finnmark, og lærte seg det samiske språk. I tillegg tilegnet Isaac Olsen seg gjennom egne befaringer stor kunnskap om områdets geografi. Blant annet reiste han som kjentmann og tolk sammen med fogd Hans Soelgaard i Finnmark på tjenestereise over til Russland. Den omreisende virksomheten som lærer varte til 1716. Da møtte han Thomas von Westen, som da var på sin første misjonsreise i nord. Isaac Olsen reiste sammen med von Westen sørover til Vedøy og Trondheim. I denne byen tok han del i undervisningen på seminarene opprettet av Thomas von Westen. Han oversatte også religiøse tekster til samisk. Isaac Olsen oppholdt seg i Trondheim et par år, og deretter ble han av Misjonskollegiet kalt til København for å avgi en relasjon – en rapport – om forholdene blant samene i Finnmark. Han skulle også arbeide videre med oversettelser til samisk.

Om kopiboken i tidligere forskning

Referanser til Isaac Olsens kopibok ser man tidvis i faglitteratur særlig knyttet til den tidlige misjon i Norge og Thomas von Westens virke. Betegnelsen «kopibok» kan være nødvendig å forklare litt nærmere, da dette ikke dreier seg om en kopibok slik termen brukes i arkivfaglig litteratur, kopi av utgående brev fra en institusjon. I dette tilfelle er det snakk om diverse tekster hovedsakelig ført i penn av Isaac Olsen. Det dreier seg om kompilasjon av tekster av høyst ulik karakter: hans stillingsinstruks fra biskopen i Nidaros; nedtegnelser av kulturhistorisk art, blant annet islandske tekster og runealfabet på islandsk og norsk; sannsynlige nedtegnelser til undervisningsformål; bønnskift til myndighetene relatert til egen situasjon; brev til amtmann og prost i Finnmark; oversettelser til samisk av en del kristen litteratur, som salmer og Fader Vår; utkast til relasjoner, rapporter om situasjonen blant samene i Finnmark levert til Misjonskollegiet i København.

Totalt sett gir Isaac Olsens kopibok et særpreget innblikk i en mentalitetshorisont

tidfestet tidlig 1700-tall, der både Isaac Olsens personlige tanker og samtidens offentlige diskurs gir gjenklang. Tekstene er nedskrevet både i Finnmark, Vedøy og Trondheim. Dokumentet gir ved sin brede sammenstilling av ulike tekster en unik tilgang til tanker, refleksjon og kunnskap hos en tidlig misjonsarbeider i Norge. Isaac Olsens kopibok har, fra den ble skrevet, ført en omflakkende tilværelse. Den var før 1764 kommet i hendene på student, senere sogneprest, Henrik Lind. Han overlot den til Hans Hammond som underlag for utarbeidelse av *Den Nordiske Missions-Historie i Nordlandene, Finmarken og Trundhiems Amt til Lappers og Finners Omvendelse, fra første Begyndelse indtil hen udi Aaret 1727*, som kom ut i København i 1787. Ifølge Adolf Steen har kopiboken siden ført en bortgjemt tilværelse inntil den ble deponert i daværende Etnografisk Museum og benyttet av professor O. Solberg til hans tekstkritiske utgivelser i Nordnorske Samlinger. Imidlertid har Just Qvigstad hatt boken i hende før den ble overlevert Etnografisk Museum, etter Qvigstads eget utsagn i 1903.

Hvem kan ha hatt direkte tilgang til Isaac Olsens kopibok? Dersom vi går historiografisk til verks, vil Hans Skankes *Epitome Historiæ Missionis Lapponicæ* (1730) være det første arbeidet som er naturlig å nevne. Skankes dokument finnes i original i Det Kongelige Bibliotek i København, og dette manuskriptet er publisert i trykt form.

Isaac Olsens nedtegnelser har også vært av interesse for Major Peter Schnitler, som arbeidet med oppmåling av grensene på Nordkalotten, et forarbeid til Lappekodisillen av 1751. Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller, opprinnelig nedskrevet i perioden 1742–1745, er utgitt med kommentarer og noter i tre bind av Norsk historisk kjeldeskrift-institutt i perioden 1929–1985. Først utgitt var bind II i 1929, med Just Qvigstad og K.B. Wiklund som redaktører. Den neste utgivelsen var bind I i 1962, redigert av Kristian Nissen og Ingolf Kvamen. Bind III kom i 1985, redigert av Lars Ivar Hansen og Tom Schmidt. I dette bindet har Hansen skrevet en omfattende innledning. Kristian Nissen har muligens hatt i hende Isaac Olsens kopibok.

Den neste etter Schnitler som med sikkerhet har vært en tidlig leser av Isaac Olsens kopibok, er Hans Hammond. I hans omfattende verk *Nordisk misjonshistorie* (1787), som han arbeidet med i flere tiår, er kunnskap innhentet fra Isaac Olsens kopibok, tydelig til stede. Informasjon fra kopiboken skinner jevnlig igjennom i Hammonds fremstilling av opptakten til Thomas von Westens misjonsarbeid i Finnmark. Dessuten er det hos Hammond innfelt en transkripsjon av en tekst hentet fra Isaac Olsens kopibok, nemlig prostens Ludvig Christian Paus' «Instrux for Helligdags Vægterne» (1711). Også Daniel Thrap har omtalt Isaac Olsens skriftlige fremstilling, som er understreket på denne måten av Olsen selv: «Til denne Tid ved Trondhjem har ingen kjæret sig om Lapperne», skriver Isak Olsen i sin Underretning om Nordlandene af 27de Novbr. 1718». En av måtene Isaac Olsen viste at han brydde seg om samene på, var at han la ned arbeid i undervisning, noe som ble påpekt av Povel Resen i etterkant av hans befarung i Finnmark 1706–1707. Resen var da utsendt av Kongen i København for å skaffe til veie opplysninger om den nordligste delen av riket. Resen uttaler: «De bedst informerede av Lapperne, som jeg forefandt, var udi det Annex Varanger (...) Menigheden av Lapperne saa smugt har informeret, at de ikke alleniste findes bædre end mange andre [sic] Nord-Mænd udi deris Christendom, men endog saa smugt civiliserede, at det er noget behageligt at conversere dem, og var at ønske, at der blef deslige Anstalt gjorde i de andre fjorder.» [Originalens kursivering.] Skrivekyndigheten blant den sjøsamiske ungdom blir også påpekt: «Det maa vække Forundring, naar man hører, at Isak Olsen har lært adskillige af Sø-Lappernes Ungdom at skrive, hvad vist meget faa Nordmænd paa denne Tid kunde.» Når Resen påpeker Isaac Olsens kunnskap allerede i 1706–1707, er det et tidlig signal til myndighetene om den sentrale posisjon Isaac Olsen allerede da i kraft av sin kunnskap og innstilling hadde inntatt som en krumtapp i innhenting og formidling av ny kunnskap om Finnmarken – et synspunkt som både Thomas von Westen og misjonens overordnede i København kom til å dele. På samme måte som Resen, fikk Thomas von Westen med en gang han kom til Finnmark på sin første misjonsreise i 1716, en forståelse av det omfattende undervisningsarbeid utført av Olsen. von Westen samlet i Vadsø 4. juli 1716

«den hele Skare av Varanger-Finnerne, de [som] havde været Isak Olsens Disciple». Disse von Westens inntrykk gikk ikke bare på Isaac Olsens faktiske kunnskaper om folk og kultur i Finnmark, men også på hans kompetanse i samisk språk, en ferdighet han hadde begynt å tilegne seg straks etter at han var flyttet til Finnmark. For von Westen, som var svært språklig interessert og kyndig, var det av stor betydning at Isaac Olsens språkkunnskaper også manifesterte seg i skriftlig arbeid. Straks de to var tilbake og installert i von Westens prestegård på Vedøy i Møre, lot von Westen «derfor Isak Olsen tilbringe Vinteren 1716–1717 for en Del paa Vedø med at oversætte Katekismen og symbolum Athanasii paa Lappisk.» Tilsvarende interesse for Isaac Olsens kunnskap ser vi i København. Thrap fremholder at Misjonskollegiet i København, tillike med Kongen, allerede i 1716 ga uttrykk for sin store tillit til Isaac Olsens kunnskap og arbeidsevne: «Imidlertid havde kollegiet allerede 23de Decbr. 1716 utbedet sig den belovede Efterretning om Grændse-Skilsmissen i Fin- og Lapmarken (om Isak Olsens Helbred det tillader), helst som Hans Kongelige Majestæt og er den samme forventendes.»

Den neste som har lest Isaac Olsens kopibok, er Just Qvigstad, som i flere publiserte arbeider har gjengitt lengre tekstfragmenter fra Isaac Olsens kopibok. Qvigstad har arbeidet meget grundig språklig og innholdsmessig med tekstene fra kopiboken, noe som viser seg gjennom et betydelig arbeid med kommentarer og noter. Qvigstads egen store kunnskap med henblikk på samisk språk, kultur og religion, kommer tydelig frem i hans publiseringer. Et tidlig arbeid av Qvigstad omhandler Nærø-manuskriptet, «Relation Anlangende Find-Lappernis, saavel i Nordlandene og Finmarken», opprinnelig skrevet av sognepresten i Nærø, Johan Randulf (1723).

Så har O. Solberg og Martha Broch-Utne ved daværende Etnografisk Museum i Oslo hatt tilgang til og arbeidet aktivt med Isaac Olsens kopibok. Broch-Utne har transkribert sekvenser fra kopiboken, noe som ligger til grunn for publisering av artiklene «Finnernis Afgudssteder» og «Relation om Lappernes Afguder og Vildfarelser» i serien Nordnorske Samlinger (1934), der introduksjon til Isaac Olsens arbeid også foreligger.

Generalkirkeinspektør Erich Johan Jessen, som for en periode bekledd et embete som var kortvarig, 1737–1791, er et navn som tidvis blir knyttet til det korpus av beskrivelser som eksisterer om samenes trosforhold. Jessen har skrevet «Afhandling om de norske finners og lappers hedenske religion». Imidlertid er hans avhandling ifølge Qvigstad helt og holdent basert på Hans Skankes manuskript «Epitomes». Ut fra våre studier av relevante håndskrifter knyttet til det tidlige misjonsarbeidet i Finnmark, ser vi at det har vært stor interesse for bidragsyttere innen feltet å få sitt navn knyttet til publisering av originalt kildemateriale.

Går man så til nyere forskning, ser man at utdrag av Isaac Olsens kopibok er kjent og anvendt av flere forskere som har studert den samiske kulturs mangeartede uttrykksformer. Ørnulf Vorren og Hans Kristian Eriksen refererer til Isaac Olsens kopibok i sitt arbeid om samiske offersteder. Det kommet en nyutgivelse knyttet til Isaac Olsen med tittelen *Samemisjonæren Isaac Olsen (1860–1730) og hans «Underdanigst undretning om Norlandenne» (1718)*. Dette manuskriptet, som dreier seg om det sørsamiske området, er utgitt i bokform av redaktør Anders Løøv (1994).

Tre nye forskningsarbeider nevner Isaac Olsen; Alan Hutchinsons kapittel «Samemisjon og samepolitikken» i *Nordlands historie* (2015), Siv Rasmussens doktoravhandling *Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid: En komparasjon mellom Finnmark og Torne Lappmark* (2016) og Dikka Storms artikkel «The Complex Religious Situation in the Mission District of Senja and Vesterålen in the Early Eighteenth Century».

I det følgende vil vi dele Isaac Olsens kopibok inn i tre hoveddeler, ut fra bokens tematiske innhold og naturlige oppdeling.

Del I

Denne delen av kopiboken er avgrenset sidetallmessig ved at pagineringen går løpende fra s.1 til og med s. 264. Etter denne siden begynner ny paginering. Denne delen av kopiboken består av Isaac Olsens egenhendige nedskrevne tekster.

Del I av Isaac Olsens kopibok har ikke tidligere vært publisert. Qvigstad omtaler i sin artikkel «Kildeskrifter til den lappiske Mythologi» (1903) første del av denne kopiboken – fra s.1 til 195 – som «en verdiløs historisk Indledning» Vi er ikke enige i denne vurderingen, da vi mener at denne første delen inneholder verdifullt stoff av kulturhistorisk karakter. I tillegg viser Isaac Olsen her, gjennom de notater han har nedtegnet trolig i undervisningsøyemed, både sin egen kunnskapshorisont og gjennom utvelgelse av stoff, sin evne til pedagogisk tilrettelegging av stoff. I det følgende vil vi gå inn på ulike aspekter ved den første delen av kopiboken; didaktiske tekster, moralske fortellinger og tekster beregnet på muntlig overlevering i forbindelse med underholdning. Avslutningsvis vil vi gi en vurdering av språklig utvikling og nyorientering som kan observeres og etterspores i Isaac Olsens skrift.

Didaktiske tekster

Isaac Olsen kom til Finnmark som huslærer i en prestefamilie. Her hadde han daglig omgang med familiens medlemmer og prestegårdens besøkende, samt ansvar for undervisning av barn. Det er denne jobben som underviser vi først vil gripe fatt i, ved å se på hva første delen av kopiboken rommer av tekster trolig tilrettelagt for undervisning. Ut fra utviklingen og rekkefølgen av plassering av tekster i Isaac Olsens kopibok, er det sannsynlig at den første delen av kopiboken ble til de første årene han var bosatt i Finnmark.

Den første delen av kopiboken er trolig skrevet som en lærebok til bruk i undervisning, den har et didaktisk formål. Tekstene er i hovedsak av historisk karakter og sterkt nasjonalt preget. Trolig er målgruppen barn. Det er tekster om norrøne konger, om kongers ættetavler og om nordisk historie. Beretningene om de historiske skikkelsene har et biografisk tilsnitt – en type historiefortelling med detaljer som fargelegger fremstillingen og som gjør det lett for tilhørerne å huske stoffet. Disse tekstene er sannsynligvis blitt til mens Isaac Olsen befant seg som huslærer i prestegården i Kjelvik. Her hadde han både plass og ro til å fordype seg i det lærestoffet han skulle formidle. Hva slags tilfang av litteratur Isaac Olsen har hatt som underlag for tekstene, er uklart. Det kan være notater fra Katedralskolen i Trondheim, der han hadde sin skolegang fra. Det kan også være litteratur i prestens eie eller i kirkens eie. Katedralskolen i Trondheim var kjent for å ha gode lærerkrefter, og de lærerne han hadde møtt der, kan ha inspirert ham og stått som modell for hans eget pedagogiske virke. Fortellemåten i den første delen av kopiboken er personlig. Det er Isaac Olsens egen oppfatning av de historiske personene som kommer til uttrykk. Han viser sin evne som pedagog ved å ta i bruk kunnskap, fantasi og fortellerglede til beste for sine elever. Detaljer og dramatiske hendelser og situasjoner blir behørlig utbrodert og krydrer fremstillingen. Gjennom tekstene hører vi stemmen til en dyktig og engasjert pedagog. Stoffet er ordnet i kategorier med romertall, med høvelig mye stoff til en leksjon i hvert avsnitt. Denne organiseringen av lærestoffet muliggjør tilegnelse.

48

Moralske fortellinger

I tillegg til det didaktiske stoffet inneholder første delen av kopiboken fortellinger med et tydelig moralsk siktemål. Eksempler på dette er fortellingen «Den ulydige søn», «Den nedslugne nål», «Den tallende nye føde» og «En halv Daller». Disse

fortellingene er sannsynligvis beregnet både på barn og voksne, og budskapet er klart og tydelig. Trolig er disse nedskrevne tekstene et resultat av fortellinger i det muntlige felt som har stor interesse blant folk. Ved å bo på en prestegård i Finnmark, som Isaac Olsen gjorde de første årene i denne landsdelen, har han vært med i et miljø der det har vært mange personer på gjennomreise og der den muntlige fortelling som underholdning må ha vært fremherskende. Når Isaac Olsen har festet disse fortellingene på papiret, må det være et uttrykk for hva han selv fant interessant, men også hva han ønsket å bringe videre. De moralske fortellingene i nedskrevet form viser også at han var svært lydhør for hva som rørte seg av levende muntlige fremstillinger, og at han evnet å plukke opp det som kunne være passende og aktuelt å videreføre til nye tilhørere.

Underholdningstekster

Et aspekt som trer frem i første delen av Isaac Olsens kopibok, er underholdningsspektet. Han har skrevet ned spørsmål og gåter og runetegn og regnefortellinger, samt gode råd for lykke og ulykke. Huslæreren har altså merket seg en del morsomme elementer og innslag i folks omgang med hverandre som kan gjøre lykke som underholdningsinnslag. Innholdsmessig er disse ikke utelukkende beregnet for barn. Eksempelvis får vi servert fremgangsmåte for å lage snustobakk av blad-tobakk samt oppskrift på hvordan tobakk bør oppbevares for å holde den frisk. Også ulike typer krydder som kan brukes som tilsetning og innkjøpes fra apotek blir beskrevet, pluss prisen på disse. Det finnes også en tekst som beskriver hvordan man kan gjøre dovent øl friskt igjen samt oppskrift på «at gjøre brendevin liflig og angenem. Tag tørre lem(m)onskalle og kom dem i brendeviins flasken, noget sucker og noget lidt safran, riiff muskat paa brende viin giver en saare og angenem lugt og smak.» Et godt råd er også å ta en skje brennevin om morgenen, derpå faste en time, og med Guds hjelp skulle dette motvirke sykdom.

Underholdende innslag som gåter og regnefortellinger finnes også i denne delen av kopiboken, muligens noe som ble brukt i sosiale sammenhenger. Vi finner også gjengitt en kalender med navn på alle måneder, og to datoer i hver måned angitt. Det følger så en beskrivelse av hvilke dager som er ulykkesdager. Imidlertid kommer Isaac Olsens egen skepsis til slik overtro frem her og til uttrykk i det følgende: «Mens ieg holder det icke for nogen troens artikkel, begynd du kun din gierning i Jesu Nafn, saa schal det vel lyckis for dig og, fryckt ickun Gud saa du stødig staa din fot».

Språklig utvikling

I kopibokens første del ser vi hvordan Isaac Olsen begynner å tilnærme seg kunnskap om andre språk. Selv har han en ufullført Katedralskole som faglig bakgrunn og neppe særlig stor språkkunnskap på dette tidspunktet. Kopiboken viser at han både går inn på hvordan bokstaver skrives og hvordan ulike språk ser ut. Han kobler inn en rekke språk og ulike bokstavtyper. Han gjengir tekst på det han omtaler som norrønt, latin, samisk og kvensk språk. Til å begynne med gjengir han «det gamle gotiske eller nordske ruune a.b.c.» Så følger de gamle «Gothiske og Jslandske Ruune Bog Staver». Deretter to linjer med store tegn, to linjer med små bokstaver og deretter to linjer om hvordan runetegnene forholder seg til de små bokstaver. Så går han over til å anvende de tegnene han har vist ved å eksemplifisere hvordan Fader Vår skrives på ulike språk. Til dette knyttes kommentarer og forklaringer. Først kommer Fader Vår skrevet på islandsk. Så følger Fader Vår på gotisk. Til slutt kommer «fader vor paa Lappiske, med Lappiske eller qven(n)ske Run(n)e bogstaver».

Den språklige utprøvingen som vi ser eksempel på her, fortolker vi som tidlige skritt Isaac Olsen tar for å lære seg andre språk. Han forsøker å lage en språklig struk-

tur ut fra sin eksisterende kunnskap og evne til systematikk. Dette gjennomføres forsøksvis på et nivå han behersker og med utgangspunkt i en kjent og avgrenset tekst, nemlig Fader Vår. Dette er også et eksempel på at han begynner å nedtegne «Lappiske eller qven(n)ske» ord slik han har hørt dem muntlig. Denne praksisen er det Isaac Olsen bygger ut videre i sin virksomhet i Finnmark nettopp ved at han kobler det muntlig hørte ord til bokstaver eller andre tegn, i dette tilfelle det han kaller «Run(n)e bogstaver». Senere klarer han å lære seg det samiske språk på et nivå som faktisk gjør ham til den tidens ekspert på det samiske språk blant norsktalende lærde bosatt i Finnmark. Dette tyder på at han har en intuitiv sans for språkkinnlæring – et meget godt språkkøre. Kombinert med evne til systematisering og skriftliggjøring av muntlig tale, bærer hans innsats for å lære seg det samiske språk rike frukter og fører ham med tid og stunder til København som en ettertraktet språkkyndig oversetter. Det er Misjonskollegiet i København som ønsker ham dit som oversetter av religiøse tekster og kunnskapsleverandør om samiske forhold nord i Norge. Også Knud Leem, som videreførte Thomas von Westens arbeid i Trondheim, benyttet seg av Isaac Olsen som lærer i det samiske språk. Knud Leem ble siden den første professor i samisk språk i Norge.

Den opptakten vi er vitne til i den første delen av kopiboken når det gjelder Isaac Olsens tilegnelse av språklig kunnskap, viser at det er kommet en person på scenen med et stort pågangsmot og en formidabel energi og innsatsvilje. Den språklige utvikling er koblet til hans ambisjon om det han skal utføre i Finnmark. Han ønsker å være lærer, men han ønsker også noe mer, både for seg selv og for befolkningen han skal virke blant.

Det store kunnskapsfeltet som fremtrer allerede i denne første delen av Isaac Olsens kopibok, avspeiler seg også når man går inn på hva slags bøker han hadde i sitt skifte da han døde i 1730. Fortegnelsen over hans bøker viser 81 titler, og disse er fordelt på religiøse bøker, der vi finner kirkeordinans, postiller, bibler i ulike utgivelser og på ulike språk, for eksempel Davids salmer på latin, preakensamlinger, likprekener, bønnebøker og salmebøker både på tysk, svensk og norsk. Ulike teologiske retninger er representert, vi finner både pietistiske bøker og en jesuittisk katekisme. I tillegg til den religiøse litteraturen kommer Isaac Olsens interesse for historie og geografi frem i rikt monn. Boksamlingen inneholder fremstillinger både av samisk historie, for eksempel Schefferus' *Lapponia* og *Manuale Lapponicum*, nordisk historie, verdenshistorie og krøniker, eksempelvis en dansk krønike, Peder Clausens *Norske Kongers Krønike* samt *Landnáma Saga* og *Hirdskraa*. Av geografiske bøker finner vi *Reise nach Norden*, beskrivelse av Færøyene samt kosmografi. En bok om sjøfart kan muligens peke i samme retning. Isaac Olsens store språklige interesse kommer til syne ved grammatikker på ulike språk, blant annet tysk, fransk og dansk. I avdeling for curiosa finner man også en legebok og diverse kalendere.

50

Del II

Del II er paginert og omfatter fra s. 1 til s. 573. Denne delen er delvis egenhendig Isaac Olsen, delvis skrevet med en annen hånd.

I kopibokens andre del går Isaac Olsen over i en annen fortellermodus. Der bokens Del I i hovedsak gir et innblikk i Isaac Olsens virke som pedagog og formidler av faglitteratur andre har skrevet, går Del II over i en fase der hans egen fortellerstemme tydelig kommer frem – en endring i retning av større selvbevissthet og tro på egen kunnskap og egne overbevisninger som er verd å formidle. Han omtaler selv denne endringen på følgende måte:

Nu vil ieg her effter træde til Historien i sig selv, og icke skrive effter andres manns skreffter eller talle effter segn, men alleniste det som ieg self med min Egen øyen haver seet, og med min øren hørt, og ieg self har forfaret iblandt fin-

nerne, ieg maa talle derom, som haver seet og hørt og Erfaret det at det er saa, thi, der er ingen som ved det saa vel som ieg, og ingen har seet og hørt, og erfaret det saa vel som ieg, og ingen har værít, og fareit i blandt finnerne paa den maade og saa lenge som ieg og værít i hver mands huus, og for staaar deris sprog saa vel som ieg, derfor vil ieg nu talle den bare blotte sandhed og hvorledis det er fadt i blandt finnerne, og hvor der staaar til.

Dette utsagnet viser at Isaac Olsen få år etter ankomsten til Finnmark har en selvinnsett koblet til egen kunnskap om og forståelse av det samiske samfunn. Han er klar over sin egen kapital, og han vet at han er en ettertraktet person med ry helt ned til København på grunn av sin spesielle og møysommelig opparbeidede innsikt. Vi vil i det følgende ta for oss noen av de tematiske aspektene i kopibokens Del II.

Isaac Olsens ansettelse

Trolig fikk Isaac Olsen relativt raskt etter at han kom til Finnmark, interesse for å utvide sitt geografiske virkeområde. Allerede fem år etter ankomst Finnmark, befant han seg i Øst-Finnmark som omreisende lærer og forkynner blant befolkningen i Varanger. Med seg hadde han en instruks fra biskop i Nidaros, Peder Krog. Et aspekt ved hans utøvelse av sitt arbeid som er av meget personlig karakter og viser hans fremskutte stilling i geistlighetens øyne allerede i 1708, kommer til syne i kopiboken ved nedtegnet kopi av en instruks fra biskop Peder Krog i Trondheim, som var på visitasreise nordover til Vadsø sommeren dette året. Krog hadde nemlig ut fra innhentet informasjon fra sine medarbeidere i Finnmark sett seg ut en bestemt person som skulle ivareta undervisning blant samene. Første punkt i instruksjonen lyder som følger:

Isaac olsen skal kontinuere Ved finnernes information, og naar hand Endnu faar om farit bøygderne udi Varanger, skal hand Effter Haanden for føye sig ind udi Thanen og siden udi Laxe fiorden og Possanger fiorden, og Catichezere Folckene og Særligen Ung Domen, alt som hand kand fore finde det meste gavnligt at Være, med aller største Flid og Vindskibelighed. [Isaac Olsen skal fortsette med samenes informasjon, og når han ennå får reist omkring i bygdene i Varanger, skal han etterhånden forflytte seg til Tana og siden til Laksefjord og Porsangerfjord, og katekisere folkene og særlig ungdommen, med aller største flid og arbeidsomhet, alt det som han kan finne å være mest gavnlig.]

I store trekk omhandler denne instruksjonen skolegang, og vektlegger, ved å anvende ordet katekisering, forkynnelsen som del av en lærers oppgaver. Den religiøse undervisningen på tidlig 1700-tall innbefattet også leseopplæring, og etter eneveldets innførelse i 1660 ble en ensrettet gudstjenesteordning for begge riker både proklamert og tilstrebet. De pålegg som ble offentliggjort gjennom kirkeordinanser, var meget detaljerte og skulle sikre en tilnærmet lik religiøs instruksjon for Danmark og Norges befolkning.

Krogs instruks nevnt ovenfor omfatter ikke bare punkter som går på undervisningens innhold, men også de praktiske omstendigheter rundt Isaac Olsens arbeid, det som har å gjøre med opphold og husvære. Foreldrene til barna som fikk undervisning, skulle underholde Isaac Olsen inntil en uke for hvert barn. Han skulle også avlønnes av midlene til Vadsø kirke. Instruksjonen pålegger også Isaac Olsen å rapportere skriftlig direkte til biskopen minst tre ganger årlig om progresjonen, «om hvor ledis Guds ord, haver frem gang og finnerne Retter Sig Ved under Visningen.» Nok et perspektiv ved Isaac Olsens arbeid nedfelt i Krogs instruks, var rekruttering av evnerik ungdom til videre utdanning: «Hand skal befytte sig at udfinde Nogle unge Drenger som haver good nem(m)e og op muntre dem til noget høyere, saa de faa smag paa dyd og læsning, og faa Lyst til at Empløyeses Villigen til store Lærdom og fuld Komenhed udi skolerne.»

Isaac Olsen er også en betrodd person når det gjelder kontroll av påbud som omhandler lokale kirkelige forhold. Noen av dokumentene som er innlemmet i kopibokens Del II knyttes til den aktuelle kirkeforordningens bestemmelse om helligdagsvektere; det vil si at noen personer utpekes til å ha et særskilt ansvar for å se til at helligdagsfreden overholdes. Når dette punktet innbefattes i Isaac Olsens kopibok er det fordi et av dokumentene er knyttet til ham selv og tilkjenner at han er en person av en viss betydning. Den 4. august 1711 ble det av prost Paus og amtmann Lorck undertegnet en instruks i Vadsø der innholdet var at Isaac Olsen og sognepresten skulle føre tilsyn med at bestemmelsen om helligdagsvektere ble overholdt. Ved overtredelse av bestemmelsen skulle først gis en broderlig advarsel. Hvis det ikke hjalp, skulle overtrederne straffes strengt, med gapestokk, halsjern og annen «haardeligen straf», etter forseelsens beskaffenhet. Avslutningsvis står det i denne instruksjonen: «Imidlertid staa Gud allermægtigste disse Hellig dags vægttere kraftelig bie, hand regiere dem med sin Hellig aand, at de saa maatte forstaa deris gudelige Embede». I allianse med sognepresten skulle Isaac Olsen nå etterforske, peke ut og være med på å avstraffe ved brudd på denne forordningen. Begge dokumentene nevnt ovenfor viser hans anseelse blant høyerestående embetsmenn i kirke og stat.

Samiske offerplasser og samisk trolldom

Tematikken samiske offerplasser og samisk trolldom knyttet til den tidlige misjon, har nyere forskningshistorie viet oppmerksomhet. Offerplasser har vært omtalt av blant andre Just Qvigstad (1903, 1910, 1926), Adolf Steen (1954) og Vorren og Eriksen, *Samiske offerplasser i Varanger* (1992). I Isaac Olsens kopibok berøres denne tematikken første gang i Del II. Olsen beskriver nøyaktig – ut fra befaring – samiske offerplasser og landemerker. Ifølge Steen er 112 offersteder mellom Varanger og Kvænangen opptegnet og navngitt i Olsens kopibok. I tillegg beskriver Isaac Olsen de forholdsregler og skikker som praktiseres når disse stedene passerer. Ikke minst er dette interessant i forhold til kvinner. Fra Loppa og Stjernøya heter det ved ferdsel i nærheten av hellige steder at «Paa stiernöen gomaldack Warre qvinder maa icke kome paa land, eller fare forbi blotte». Det samme fortelles om hellige fjell like i nærheten: «Paa Söröen andot ved Sörvær, stallo Passe uden for öen paa sam(m)e land, de ere saa hellige at qvinder maa side under et dekke» når de farer forbi.

Trolldom er nevnt i kopiboken delvis gjennom opplisting av navn på djevler, «Nafnene paa de Dievele som er iblandt fin(n)erne og aabenbarer sig for dem og tiener dem og lærer dem trolldom.» De første djevlenavnene som listes opp, er «Noide, som er deris lærer, Noide gadze, Julle gadze, Toento, Wuocko, Passe alma». Omtrent 40 navn på ulike djevler er nedtegnet. Isaac Olsen har trolig hatt en sterk interesse for trolldom, og gjennom sin nedskrivning fått med at det fantes svært mange djevler i den samiske forestillingsverden. I tillegg viser hans nedskrivning av djevlenavn at han beflitter seg på en nøyaktig nedskrivning etter muntlig tale, men med sine egne ortografiske løsninger, eksempelvis kombinasjonen «ck» for «k» som vi ser i ordet Wuocko. Vi ser en vitenskapelig praksis der Olsen forsøker å lage en språklig forbindelse så nøyaktig som mulig mellom hva han hører og hva han skriver ned.

En slik liste, som nevnt ovenfor, sier ikke mye om Isaac Olsens egen oppfatning av trolldommen. Men flere andre innførsler, blant annet et brev datert Vadsø 15. august 1710 og underskrevet av Isaac Olsen, viser med tydelighet at han selv trodde at den samiske trolldommen var virksom, og at han faktisk ble utsatt for denne på grunn av at samene hadde lagt ham for hat. Han henvender seg på denne måten til øvrigheten,

(...) er Jeg i Dise aar Voren i saadan forfølgelse hos dennem, at de mange gange har været beraad at slaa mig ihield, og gaar Jeg endnu paa mit lif, som de Visselig har besluttet at slaa mig ihield i aar, hvis De icke faar mig af øffrigheden Dette aar afskaffet formedelst, sig de de, Jeg med min lærdom har for aarsaget dem ald U-lýcke

her over, at Jeg icke med Troldom eller haandslag skal blive af dage taget, Nødes Jeg at søge øfrigheds kraftige *protect* og beskyermelse mod Disse barbarer, ellers formoder Jeg de gunstige lader sig Være angelegne eller og Jeg maa aldelis forlade Dennem og för föie mig til stift Amtmanden og biskopen saadan deris Hedinske *brutellitet* mod mig at angive, saadan Finnernis förfølgelse og had imod mig.» (...) har jeg i disse år blitt forfulgt slik av dem at de mange ganger har vært klar til å slå meg i hjel, og jeg er ennå redd for mitt liv, da de visselig har besluttet å slå meg i hjel i år, hvis de ikke får meg avsatt av øvrigheten dette året, de sier at jeg med min lærdom har forårsaket all ulykke over dem, for at jeg ikke med troldom eller håndslag skal bli tatt av dage, nødes jeg å søke øvrighetens kraftige beskyttelse og beskyermelse mot disse barbarer, ellers formoder jeg at de enten lar det være maktpåliggende å være velvillige eller så må jeg aldeles forlate dem og forflytte meg til stiftamtmanden og biskopen for å angi deres hedenske brutalitet mot meg, slik er samenes forfølgelse og hat imot meg.]

Ut fra disse formuleringene synes det som om Isaac Olsen ikke bare tror på trolldommens virkninger; han er regelrett skremt over det han mener seg utsatt for. Og han forstår den samiske utøvelse av trolldom til det hedenske, det førkristne. Når det gjaldt øvrigheten, svarte faktisk den finnmarkske øvrighet på Isaac Olsens henvendelser og påla samene å følge den instruksjonen som opprinnelig var utstedt.

Aktstykker

Kopibokens Del II inneholder en rekke aktstykker av formell karakter som er innført, ofte dokumenter som er offentliggjort på tinget. Blant annet finnes et brev fra kongen datert København 18. november 1707, året etter at den kongelige utsending Povl Resen har vært på reise til det nordlige Norge for å skaffe kunnskap om den samiske befolkningen, deres levevis og oppfatninger. I dette brevet uttaler kongen at samene i Finnmark så vel som Nordlandene som «i deris kristendom er slett grundede». Kongen kommer i brevet med begrunnede forslag om opprettelse av kirker og skoler. Svaret på dette kongebrevet kommer i form av en omfattende relasjon underskrevet av amtmann Erich Lorch og publisert på Alta tingsted i 1708. Relasjonen er detaljert i sin beskrivelse både hva angår geografi og beliggenhet, men organisering og tenking omkring formålet med byggingen, nemlig forkynnelse og undervisning. Av steder som nevnes er Tana, Porsanger, Reinøy, Vadsø, Talvik, Masi og Varanger. Både kongebrevet og relasjonen er innført i Isaac Olsens kopibok med en annens håndskrift enn kopibokens eier. Innholdet i disse dokumentene må trolig ha vært av sentral betydning for Isaac Olsen ettersom det er snakk om områder der han kommer til å virke de følgende år som lærer, forkynner og kateket.

53

Del III

Denne delen av kopiboken er ikke gjennomgående paginert. Delvis finnes paginering med blyant, men ikke fortløpende, og sidereferanser blir dermed problematisk. De siste sidene er delvis avrevne og dermed ufullstendige. Fra denne delen av kopiboken har vi valgt ut noen skriftstykker som vi vil belyse litt nærmere i det følgende.

Trolldom og offersteder

Også i denne tredje delen av kopiboken rettes oppmerksomheten mot trolldom og offersteder. Navn på djevlene starter slik: «Nafnene paa de Djevlene som er blant finnerne og aabenbarer sig for dem og tjener dem og lærer trolldom.» Disse navnene er en gjentakelse av djevenavnene innskrevet i kopibokens Del II.

Offerstedene har overskriften «Nafnene paa finnernes afguds. Og offerstæder i Varanger». Så følger de samiske offerstedene som Isaac Olsen har nedtegnet og som Solberg har trykt i Nordnorske samlinger; Varanger, Tana, Laksefjord, Porsangerfjord, Kvalsund, Alta, Loppa, Bersfjord, Stjernøya og Kværnangen. Denne teksten går over 5 sider i kopiboken, og Isaac Olsen har satt navet sitt under til slutt.

Også i denne delen av kopiboken nevnes kvinner i forbindelse med offersteder. Dette er knyttet til hellige steder i Loppa og på Stjernøy, og formuleringene er ganske likelydende med dem vi så i del II. Fra Loppa heter det: «Alle disse ere saa hellige at kvinder maa icke Kome paa land, langt mindre maa de fare blotte forbi.» Fra Stjernøy heter det: «kvinder maa icke Kome paa land eller fare forbi blotte.»

Reformasjonsjubileet 1717

I forbindelse med en jubelfest for Reformasjonsjubileet, ble det avholdt en takksigelses- og bededag overalt i Danmark, Norge, Island og Færøyene. Intensjonen var at gjennomføringen skulle være lik i alle landene. Den 5. november 1717 ble det sendt ut fra København et skriv som er kommet med i kopiboken under overskriften «Collect»: «Herren Gud himmelske Fader, vi tacker dig for at du har friet os fra mørkhedsens maget, over sadt os i din Elskelige Söns Rige, og ladet os nu i to hundrede aar, beholde dit dyrebare ord i sin rætte og sallige Mening». Skrivet inneholdt forbønn for kongen og dronningen, arveprinsen og de to kongelige prinsesser, om hvem det skal bedes: «Velsign(n)e begge de Kongl. Prinsesser med alle hånde aandelige Velsignelse i de him(m)elske gode ting i Christo Jesu, lad det Være din lyst at giöre dem til gode, thi de agte dig for deris een(n)iste og yperste gode! Din Miskundhed Være over dem, thi de haabe paa dig (...)» Programmet omfatter gudstjenestene på dagene 31. oktober, 1. november, 5. november og 7. november. Av program for selve jubileumssøndagen finner vi bønner, salmer og bibelsteder til bruk for fro-prediken, høymesse, tolv-prediken og aftensang. Av salmer kan nevnes lovsanger som «O Gud, vi love dig», «Mit haab og tröst og al tilliid», «Min siæl nu lover Herren», «Vi tacke dig o Gud Vaar Fader Kiær», «Behold os Herre ved dit ord» og «Vår Gud hand er saa fast en borg». Også bønnene omfatter folk i de nordiske land og legger håp og fortröstning i tid med krig, nød og sykdom: «Saa hiehp os at vi alle maa samles i dit evige Rigge, hvor den rætte Jubelfest holdes blant fuglenes mange tusende blant de fuld komne retferdigheds aander, hvor ingen sorg skal Være, intet suck skal höres, men Viide lystige Værelser skulle siunge landets sang, og mættes med den den Evige glæde.»

Himmelbrev

Et særpreget dokument som er innført i kopiboken, er et såkalt «Himmelbrev». Dette er et brev som påstås å være skrevet av Jesus og utsendt av engelen Mikael. Brevet er opprinnelig skrevet på tysk og videre overlevert på dansk: «Dette bref er skrevet og henger i Lufften med gyldende bogstaver». Bare den som tror på brevets eksistens, kan ta imot det: «Hvem det Vil enten udskrive eller Læsse, Den bøyer det sig ned til, og aabner sig self til hannem, men hvilcken som dette bref foragder, den flyer det ifraa udi lufften igien.» Brevet inneholder formaninger om rettroende praksis; man skal holde hviledagen hellig og gå i kirken, man skal ikke banne, man skal ikke smykke seg med «frem-et haar» eller bedrive hovmodighet og avguderi. Brevet har en beskyttende effekt: «Hvo dette bref haver i sit huus eller hos sig bær, den skal ingen skade Vederfares Ingen torden sky heller liun Jld Naar den overgaar skal giöre hannem skade, han skal og for Jld Vand soel og Jærn og alle andre over hengende onde ulycker Være sicker og frie.» Det ikke å rette seg etter brevet, kan få følger: «Dersom i det iche giør, det Jeg nu Befaller eder, da Vil Jeg skicke over eder og Jorden Pestilentze, Krig, hunger og dyrtid og mange andre straf og plager, saa i skulle det forstaa og følge.» Brevet hadde også betydning for det hinsidige: «Hvem dette bref

ombær og hos sig haver og for Meniskens børn det aabenbarer, den bekomer end gaad løn og en glædelig afskee af denne Verden.» [Den som dette brev ombærer og har hos seg og åpenbarer det for menneskenes barn, den får en god lønn og en glede- lig avskjed fra denne verden.] I samtiden var slike himmelbrev ikke ukjent som del av folkelig kultur.

Oppsummering

I denne artikkelen har vi beskrevet og gjennomgått Isaac Olsens kopibok, nedtegnet i løpet av de to første tiårene av 1700-tallet. Etter gjennomlesing av kopiboken mener vi at den formidler en viktig kunnskap om den tidlige misjonen i Finnmark. For det første er Isaac Olsens synspunkter overmåte interessante med henblikk på hans pedagogiske virksomhet så vel som hans forkynnelse. Det hersker ingen tvil om at Isaac Olsen var den første som tenkte organisatorisk rundt undervisning av en samisk befolkning som bodde spredt i mange bygdelag i Finnmark. Han var opptatt av å meste den utfordring det var å drive undervisning i spredtbeboede områder. For det andre var han den aller første som på det samiske språk formidlet evangeliet muntlig til sine elever, og han var den aller første som oversatte deler av katekismen og salmer til et samisk språk. Totalt sett står vi her ovenfor en unik tekstsamling, som både gir oss et innblikk i Isaac Olsens eget mentalitetsunivers, men også åpner for kunnskap om den samtidige undervisning, forkynnelse og tidlig misjon i den nordlige delen av vårt land. Denne artikkelen antyder Isaac Olsens viktige rolle som misjonsarbeider. Dette viser at man muligens kunne titulert Isaac Olsen som «Samenes apostel» – en tittel som ellers tilegnes Thomas von Westen.

Ved den fullstendige gjennomgang av Isaac Olsens kopibok ovenfor, kommer det frem informasjon som tidligere ikke har vært kjent. Dermed kastes nytt lys over den tidligste misjonen nord i Norge. Den mangefasetterte samlingen av tekster som kopiboken utgjør, beriker og tilfører oss forståelse både av 300 år gamle trosoppfatninger og kulturelle uttrykksmåter. Den gir også et innblikk i den misjonsiver, misjonstrang og misjonsdedikasjon som Isaac Olsen står for – et fruktbart tilskudd ved utgangen av et nytt Reformasjonsjubileum.

Noter

1. Skjelmo, Randi Hege og Liv Helene Willumsen (2017). *Thomas von Westens liv og virke* (Oslo: Vidarforlaget).
2. Skjelmo og Willumsen 2017, s. 123–160.
3. Steen, Adolf (1954). *Samenes kristning og Finnemisjonen til 1888*, (Oslo: Egede Instituttet), s. 27, note 3.
4. Qvigstad, Just (red.) (1903). «Kildeskrifter til den lappiske Mytologi», i *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter*, nr. 1, s. 1–90, på s. 84.
5. Skanke, Hans (1943). «Epitome», 179–224, i *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter:1* (Oslo: A. W. Brøgger boktrykkeri).
6. Hansen, Lars Ivar og Tom Schmidt (1929–1985). «Innledning», s. 13–16, i *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745, B. 1–3* (Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt). Bind 3 er redigert av; Pedersen, Steinar (2006). *Lappekodisillen i nord 1751–1859: fra grenseavtale og sikring av samenes rettigheter til grensesperring og samisk ulykke* (Tromsø: Avhandling for Dr. philos., Universitetet i Tromsø).
7. *Innledningen, s. VII–XLIV, gjør Lars Ivar Hansen rede for realhistorisk bakgrunn, skattlegging og tilnæringsmåter og prinsipper i siste fase av grenseoppjøret mellom Norge og Sverige.*
8. Nissen, Kristian (1960). *Vardøhus Festning 650 år: Jubileumsskrift* (Oslo: Generalinspektøren for kystvernartilleriet), s. 53–55.
9. Hammond, Hans (1787). *Den Nordiske Missions-Historie* (København: Gyldendalske Forlag), 28–24.
10. Thrap, Daniel (1882). *Thomas von Westen og Finne-Missjonen* (Kristiania: P. T. Mallings Boghandels Forlag).
11. Thrap 1882, s. 51.
12. Thrap 1882, s. 51.
13. Thrap 1882, s. 56.
14. Thrap 1882, 48.
15. Thrap 1882, s. 47.
16. Qvigstad 1903, s. 3–5; Randulf, Johan (1903). «Relation Anlangende Find-Lappernes, saavel i Nordlandene og Finmarken», i Qvigstad 1903, s. 6–63; Qvigstad (1903). «Un-
derretning om Rune-Bommes rette Brug», i Qvigstad (1903), s. 64–68; Knag, Niels (1903). «Relation» [om forhøret av Anders Poulsen, 1692], datert København 15. desember 1692, i Qvigstad 1903, s. 68–82; Qvigstad 1903. «Tillæg. Fortegnelse over Haandskrifter i Danmark og Norge, der indeholder Oplysninger om Lappernes Hedenskab og Overtro», i Qvigstad 1903, s. 82–90; Olsen, Isaac (1910). «Om lappernes vildfarelser og overtro», i Just Qvigstad (red.), «Kildeskrifter til den lappiske Mytologi», i *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter*, 1910, nr. 4, s. 3–101; Qvigstad, Just (1926). «Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen», i Just Qvigstad (red.), *Zur Sprach- und Volkskunde der Norwegischen Lappen*, b. 5 (Oslo: A. W. Brøgger) s. 317–356.
17. Qvigstad 1903, 6–63.
18. Solberg, O. og Martha Broch-Utne (red.) (1938). «Finnmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter» *Nordnorske Samlinger 1* (1938), s. 134–140. I tillegg er i *Nordnorske Samlinger* publisert følgende tekster med relasjon til det tidlige misjonsarbeidet: «Thomas von Westens undersøkelse til runeboomens forklaring», b. 5, 225–244; «Fredie Anhang. Runeboomens betegnelse, med sine characterer og fortolkelse», *Nordnorske samlinger*, b. 5, 245–247; «Recension af alle Lappiske Ord og Terminis, som i Missions-Historie ere anførte», *Nordnorske samlinger*, b. 5, 248–256.
19. *Del av Knud Leem, Knud (1767). Beskrivelse over Finnmarkens lapper*, (København: Det Kongel. Wæysenhuses Bogtrykkerie af G.G. Salikath). Nyutgave 1975.
20. Qvigstad 1903, s. 88.
21. Vorren, Ørnulf og Hans Kristian Eriksen (1993). *Samiske offerplasser i Varanger*, *Tromsø Museums skrifter*, XXIV (Tromsø: Nordkalott-Forlaget).
22. Publisert av Samien sjite, Snåsa.
23. Hutchinson, Alan (2015). «Samemisjon og samepolitikken» i Alan Hutchinson og Åsa Elstad, *1 Amtmandens dager, Alf Ragnar Nielssen* (red.), *Nordlands historie 2* (Bergen: Fagbokforlaget), s. 185–207.
24. *Doktoravhandling ved UiT, Universitetet i Tromsø. Om Isaac Olsen*, se s. 57–60.
25. Høgetveit Berg, Sigrun, Rognald Heiseldal Bergesen og Røald E. Kristiansen (red.) (2016). *Towards a Protestant North*, vol. 2 i *The Protracted Reformation in Northern Norway* (Hannover: Wehrhahn Verlag), Serie TROLL 14, s. 173–203, på s. 173.

26. Qvigstad 1903, s. 84
27. *IsaacOlsens kopibok [heretter IO kopibok], Del I, s. 257.*
28. *IO kopibok, Del I, s. 261-262.*
29. *IO kopibok, Del I, s. 243*
30. *IO kopibok, Del I, s. 241*
31. *IO kopibok, Del I, s. 242*
32. *IO kopibok, Del I, s. 245*
33. Lid, Nils (1949). «Isaac Olsens boksamling», *Håløygminne, hefte 3*, 69-73.
34. Qvigstad 1910, s. 10.
35. *Instruks datert juli 1708.*
36. *IO kopibok, Del II, s. 334.*
37. *IO kopibok, Del II, s. 334.*
38. *IO kopibok, Del II, s. 296.*
39. Qvigstad 1903; Qvigstad 1910; Qvigstad 1926; Vorren og Eriksen 1992.
40. Steen 1954, s. 27.
41. *IO kopibok, Del II, s. 297-332.*
42. *IO kopibok, Del II, s. 302.*
43. *IO kopibok, Del II, s. 303.*
44. *IO kopibok, Del II, s. 296.*
45. *IO kopibok, Del II, s. 296-297.*
46. *IO kopibok, Del II, s. 339.*
47. *IO kopibok, Del II, s. 258-262.*
48. *IO kopibok, Del II, s. 262-276.*
49. *IO kopibok, Del III, s. 24 paginert med blyant.*
50. *IO kopibok, Del III, s. 31 svakt paginert med blyant.*
51. *IO kopibok, Del III, s. 37 svakt paginert.*
52. *IO kopibok, Del III, s. 30 paginert med blyant.*
53. Navnet på engelen skrives på forskjellig måte: Mickel, Mickael, Mickæl. 54 *IO kopibok, Del III, s. 49.*
54. *IO kopibok, Del III, s. 49.*
55. *IO kopibok, Del III, s. 49.*
56. *IO kopibok Del III, s. 45, paginert med blyant.*
57. *IO kopibok Del III, etterfølger s. 49 paginert med blyant.*
58. *IO kopibok Del III, s. 45, paginert med blyant.*

